

HIOE

Jelleke de Nooy en Volkert Engelman bevragen elkaar over de toekomst van onze planeet. Is het verantwoord om biodynamische sperziebonen van Egypte naar Nederland te halen? Waarom willen militaire leiders meer weten over lokale agroecologie? En wat is er gebeurd met de impuls van de Tempeliers? Een filosofisch gesprek, dat stof geeft tot nadenken!

kunnen we de transitie naar duurzaamheid versterken en versnellen?

Jelleke: “Van 2013 tot 2017 heb ik gewoond en gewerkt in Ethiopië. Op allerlei manieren heb ik de ontwikkeling van duurzame landbouw aangejaagd. Wat ik bij de Nederlandse ambassade tegenkwam, weerspiegelt het krachtenveld waarmee ik te maken kreeg. Er werkt een landbouwattaché met de taak om de landbouw te bevorderen. In mijn onschuld dacht ik dat hij er was voor de lokale landbouw. Maar nee, het gaat erom dat Nederlandse rozentelers en andere agrarische ondernemers met subsidie aan de slag kunnen in Ethiopië. Deze telers gebruiken enorm veel water voor producten die geëxporteerd

worden en ze vervuilen de meren met pesticiden en meststoffen. Het is echt een groot ecologisch probleem. In de Nederlandse ambassade zit echter ook een projectleider voor duurzame landbouw. Met een veel kleiner budget ondersteunt hij samen met maatschappelijke organisaties en andere Europese landen op allerlei plekken in Ethiopië agroecologische projecten. Er zijn prachtige programma's, vaak in samenwerking met de Ethiopische overheid, waarin gewerkt wordt aan bodemverbetering, erosiebestrijding, herbebossing en herstel van beken en bronnen. Vanuit de landschapsbenadering, waar-

in de ecologie weer op orde wordt gemaakt, zie je dat ook de lokale economie weer op gang komt. Als we de wereld willen verduurzamen, zie ik vooral kansen voor die lokale agroecologie. Mijn vraag aan jou, Volkert, hoe gaat internationaal handelsbedrijf Eosta om met dit dilemma?”

Volkert: “Je wijst op een dilemma dat niet uniek is voor Ethiopië maar wereldwijd speelt. Het wordt ook wel het zondag-maandag dilemma genoemd: op maandag knijp je het systeem uit, zodat je op zondag geld hebt voor in het kerkzakje, om na je dood met een

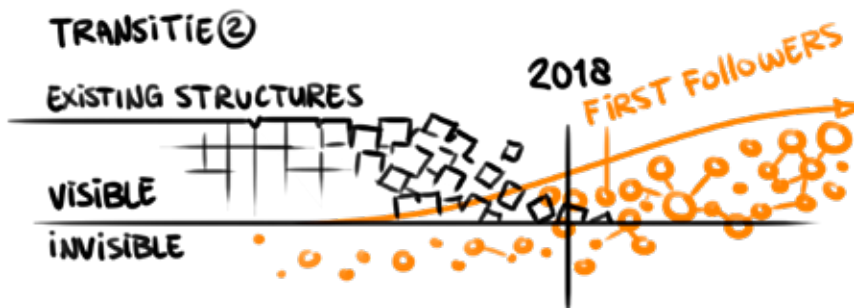
schoon geweten door de Hemelpoort te kunnen. Sekem, de biodynamische woon-werkgemeenschap in Egypte, is een inspirerend voorbeeld voor hoe we dit dilemma kunnen doorbreken. Sekem zit in de Desert Club, een groep van twintig ondernemers waaronder ook Eosta, die vanuit antroposofisch oogpunt vormgeeft aan een nieuwe economie. Met elkaar hebben we een duurzaamheidsbloem met zeven blaadjes ontwikkeld, die we als kompas voor het nieuwe normaal hanteren. De sociale uitgangspunten zijn drie-geleed: vrijheid, gelijkheid, broederschap. Het ecologische deel is vier-geleed: aarde, water, lucht, vuur. Aarde staat bijvoorbeeld voor bodemvruchtbaarheid en vuur voor klimaat. Sekem en alle andere businesspartners in de Desert Club sturen op deze zeven aspecten. Op het moment dat Sekem sperziebonen naar Nederland laat verschepen, veroorzaken ze een enorme klimaatvoetafdruk op de korte termijn. Maar met deze transactie kunnen ze wel een hele hoop ontwikkelen op de resterende zes bloemblaadjes. In de beginjaren heeft Sekem misschien wel 90% van hun

oogst geëxporteerd. Dat heeft het uiteindelijk wel mogelijk gemaakt dat ze vandaag de dag bijna al hun biodynamische groente en fruit in Egypte afzetten. Ze exporteren amper meer, alleen nog wat sesamkoekjes en katoenen kleding. Soms moet je wat schade op de korte termijn voor lief nemen om op de langere termijn veel meters te kunnen maken. Ook voor Eosta is de duurzaamheidsbloem het kompas dat we gewoon alle dagen van de week kunnen meenemen. We kopen nooit in bij anonieme partijen, maar werken uitsluitend samen met vaste relaties, die een Nature & More profiel hebben. Vanuit een nulmeting werken we met deze bedrijven aan een continue ontwikkeling van duurzaamheid; de bevordering van lokale afzetmarkten is daar een integraal onderdeel van.”

Jelleke: “Naar aanleiding van jouw verhaal, Volkert, wil ik graag een plaatje laten zien (zie hieronder) dat mij helpt om het verloop van de transitie te duiden. Een verandering begint onzichtbaar bij een kleine groep koplopers. Naarmate deze groep groter wordt

en het nieuwe normaal leeft, brokkelen oude structuren af. Mijn generatie, die de flowerpower-beweging in gang zette en de Club van Rome oprichtte, was enorm bewogen en vanuit het hart bezig. Wij waren de geitenwollensokken-clubs die het anders wilden doen maar in de marge van de gevestigde regimes onzichtbaar bleven. Ik heb in de transitie, naar een meer ecologische wereld, 2018 als ijkpunt genomen. Naar mijn idee, maar misschien is dat te optimistisch, is dat het moment waarop de veranderingen overal om ons heen zichtbaar aan het worden zijn. Mijn generatie werkt daar nog steeds aan, maar nu zichtbaar. Daarnaast ontstaan er allerlei groepen jongeren, waaronder studenten in Wageningen en de klimaatjongeren, die met man en macht iets willen doen aan hun toekomst. Om het momentum van de coronacrisis te gebruiken, heb ik afgelopen maart de Transitie Motor opgezet; een open beweging van mensen en organisaties in Nederland, die onze duurzame toekomst al voorleven. Met deze beweging willen we tot aan de verkiezingen de politiek beïnvloeden. Mijn vraag aan jou, Volkert, aan welke knoppen moeten we draaien om deze transitie naar duurzaamheid te versnellen en versterken?”

Volkert: “Er is geen silver bullet waarmee je alles in een klap oplost. Maar de financiële sector is volgens mij nog een partner die we te weinig inzetten. Toonaangevende banken, waaronder ook centrale banken, hebben stresstests voor biodiversiteit en klimaatbestendigheid ontwikkeld als voorwaarde voor toegang tot kapitaal. Multinationals en

Figuur 1: Verloop van transitie

banken, die nog winst maken ten koste van people en planet, maken zich daar ernstig zorgen over. Zij zitten op tikkende tijdbommen van gestrande activa, zoals dat zo mooi heet. Met samengeknepen billen hopen zij dat de politiek niet te hard gaat en niet te hard doorkomt met de duurzaamheidsvoorwaarden aan de coronasteun. Dat is totaal anders dan bij de vorige crisis. Toen werden de banken geholpen zonder enige voorwaarde. Als ik naar jouw tekening kijk, Jelleke, dan spreek je onder de horizontale lijn over het onzichtbare. Voor mij betekent dat ook spiritualiteit. We zijn de kerk aan het loslaten. Waar is volgens jou de nieuwe spiritualiteit te zoeken, die zorgt voor de uiteindelijke transitie?"

Jelleke: "Ik zie nog niet één nieuwe beweging, en ik denk ook niet dat er één komt maar dat het verspreide groepen zullen zijn. Kleinere groepen gelijkgestemde zielen, die

met elkaar vanuit een verlangen aan het werk gaan. Het gaat niet langer om het opschalen van een leuk initiatief. Het gaat nu om initiatieven op een specifieke plek, met specifieke mensen die voor die plek het beste uitwerkt. De geest van de plek speelt dus een rol. Dat is geen geloofsovertuiging, of een nieuwe religie, maar heeft mijns inziens te maken met de verschuiving naar het ecologische tijdperk, waarin we de bezielde natuur als voorbeeld nemen. De natuur laat ons zien hoe we veerkracht opbouwen, ook in sociaaleconomische termen, en door samenwerken. Mag ik aan jou vragen, Volkert, waar jij wakker van ligt?"

Volkert: "De laatste tijd word ik inderdaad 's nachts wakker met de vraag: hoe zit het nou eigenlijk met de Tempeliers, die achthonderd jaar geleden leefden. Eenderde van hen belandde op de brandstapel, eenderde vluchtte naar Portugal en gaf daar de im-

puls aan de moderne zeevaardij en eenderde vluchtte naar Schotland, waar ze de basis hebben gelegd voor de vrijmetselarij. Deze zomer heb ik in Schotland gewandeld, wat steencirkels geïnspecteerd en stilgestaan bij hun gelofte: gehoorzaamheid, kuisheid en armoede. Vrij vertaald gaat deze gelofte om gehoorzaamheid aan je hogere zelf, sociale hygiëne en altruïsme. Wat de Tempeliers in de twaalfde en dertiende eeuw in beweging hebben gezet, wordt vandaag de dag weer zichtbaar. Zouden zij teruggekomen zijn als de grootmeesters achter die duurzaamheidsbeweging? En hoe kijken we over achthonderd jaar terug op deze tijd? Hebben we dan voldoende gedaan wat we konden doen? Jelleke, waar lig jij wakker van?"

Jelleke: "Ik lig nooit wakker want ik slaap ontzettend goed. Om aan te sluiten op wat jij net zei over de gelofte van de Tempeliers: in mijn huidige werk ben ik gehoorzaam aan mijn hogere zelf. Twee jaar geleden ben ik teruggekomen uit Ethiopië om, zoals dat heet, met pensioen te gaan. Ik heb mijzelf toen de vraag gesteld: wat staat mij nog te doen? De rode draad in mijn leven is bijdragen aan de transitie naar een duurzamere wereld. Op mijn website noem ik mijzelf: catalyst4change. Sinds ik me als katalysator heb gepositioneerd, is er veel synchroniciteit in wat er gebeurt: er komen mensen op mijn pad die ik net op dat moment nodig heb, of waardoor ik mensen aan elkaar of met projecten kan verbinden. Het is werkelijk niet te geloven hoe er van alles in elkaar grijpt. Door mijn rol sta ik aan de wieg van zoveel mooie initiatieven. Een collega in Ethiopië bijvoor-

Jelleke de Nooy is expert participatieve gebiedsontwikkeling, communicator, presentator, facilitator en adviseur. Haar missie is de transitie naar duurzame, natuurinclusieve, agro-ecologische landbouwsystemen ondersteunen, versterken en versnellen. jellekedenooy.nl

Volkert Engelsman is pionier in de biologisch landbouw, oprichter en directeur van Eosta, mede-oprichter van Soil & More en Nature & More. Hij stond op de eerste plaats in de duurzame 100 van Dagblad Trouw in 2017. eosta.com

beeld, is volgens het Ubuntu-principe een netwerk voor agroecologie gestart, gewoon via internet, met allemaal boeren en beleidsmakers in Ethiopië die duurzame landbouw willen. Recent werd ik bij de Koninklijke Militaire Academie uitgenodigd voor een lezing: hoe inzicht in ecologie kan bijdragen aan de rol van Defensie in de wereld. Militaire leiders begrijpen maar al te goed dat we juist in ecologisch kwetsbare gebieden lokale voedsel- en watersystemen moeten helpen ontwikkelen om de wereldvrede nu en in de nabije toekomst te bewaren. Het was een feestje om met deze jonge mannen en vrouwen over duurzaamheid te praten. Ik ben heel blij, Volkert, met wat je zei over de Tempeliers. Ze hebben me altijd zo geboeid en ik weet er heel veel van. Ik zou het fantastisch vinden als hun spirit weer gaat rondwaren. Ik ben positief ingesteld en hoopvol gestemd en daarom slaap ik ook lekker.”

Annelijn Steenbruggen schrijft

de verhalen van wetenschappers, boeren en innovators die vertellen hoe we op een evenwichtige manier met onze waterbronnen, bodems en natuurgebieden kunnen omgaan. “De biodynamische landbouw vind ik een lichtend voorbeeld hoe wij vandaag van de aardse rijkdommen kunnen genieten én ze tegelijkertijd kunnen behouden voor de volgende generatie.”
 annelijnsteenbruggen.nl

Herfst

De walnoten zijn nog niet rijp. Maar in een grote mand heb ik er nog staan van vorig jaar. Ik pak er een en kraak die met twee handen tussen duim en wijsvinger. Het is een grote noot. Goed gedroogd inmiddels. Die laat zich makkelijk kraken. Ik zie zowel aan de buitenkant als aan de binnenkant de hersenachtige vormen. Even later proef ik de licht bittere smaak. “Walnoten eten helpt bij het denken,” vertelde iemand me ooit. Is het de vorm niet en ook niet het voorzichtig peuteren om de twee helften zo heel mogelijk uit de schaal te krijgen, dan is het wel die licht bittere smaak die je bij jezelf brengt. Een voorwaarde om waar dan ook over na te denken. Een voorwaarde om wat dan ook tot stand te brengen.

De hitte van de zomer was heftig. Loom aan het werk. Tussendoor even zwemmen in de Mark die bij ons om de hoek stroomt. In een flits op vakantie een spoor zien van het meteoriet-ijzer dat naar de aarde komt: een vallende ster. Dan mag je een wens doen...

Het grootste geheim van het leven is de ontmoeting met een ander, die toch eigenlijk altijd een vreemde is. Kan je weten wat er in de ander omgaat? Wat die van plan is? Weet je eigenlijk wel wat er dan in jezelf